

7

SLOVENSKO

NARODNO

GLEDALIŠČE

MATEJ BOR:

RAZTRGANCI

KRSTNA PREDSTAVA
14. SEPT. 1944 V ČRNOMLJU

PRVA UPORIZITEV
V LJUBLJANI DNE 19. MAJA 1945

MATEJ BOR:

RAZTRGANCI

DRAMA V TREH DEJANJIH IZ NARODNO OSVOBODILNEGA BOJA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM.

Režija: LOJZE POTOKAR. Inspicijent: NACE SIMONČIČ.

Scena: ALENKA GERLOVIČEVA.

Osebe:

Rutar, kmet in mlinar	France Presetnik
Neža, njegova žena	Ema Starčeva
Vida, njuna hči	Vladoša Simčičeva Majda Doboviškova
Ferlež, mlinarjev pomočnik	Jože Gale
Lenka, kmečko dekle	Draga Ahačičeva
Črešnik, bajtar in železničar	Dušan Mevlja
Mihol	Jože Tiran
dr. Mrož	Stane Česnik
Partizanski komandir	Nace Simončič

Partizani, nemški vojaki, žandarji.

Dejanje se godi na Štajerskem spomladi 1943. leta.

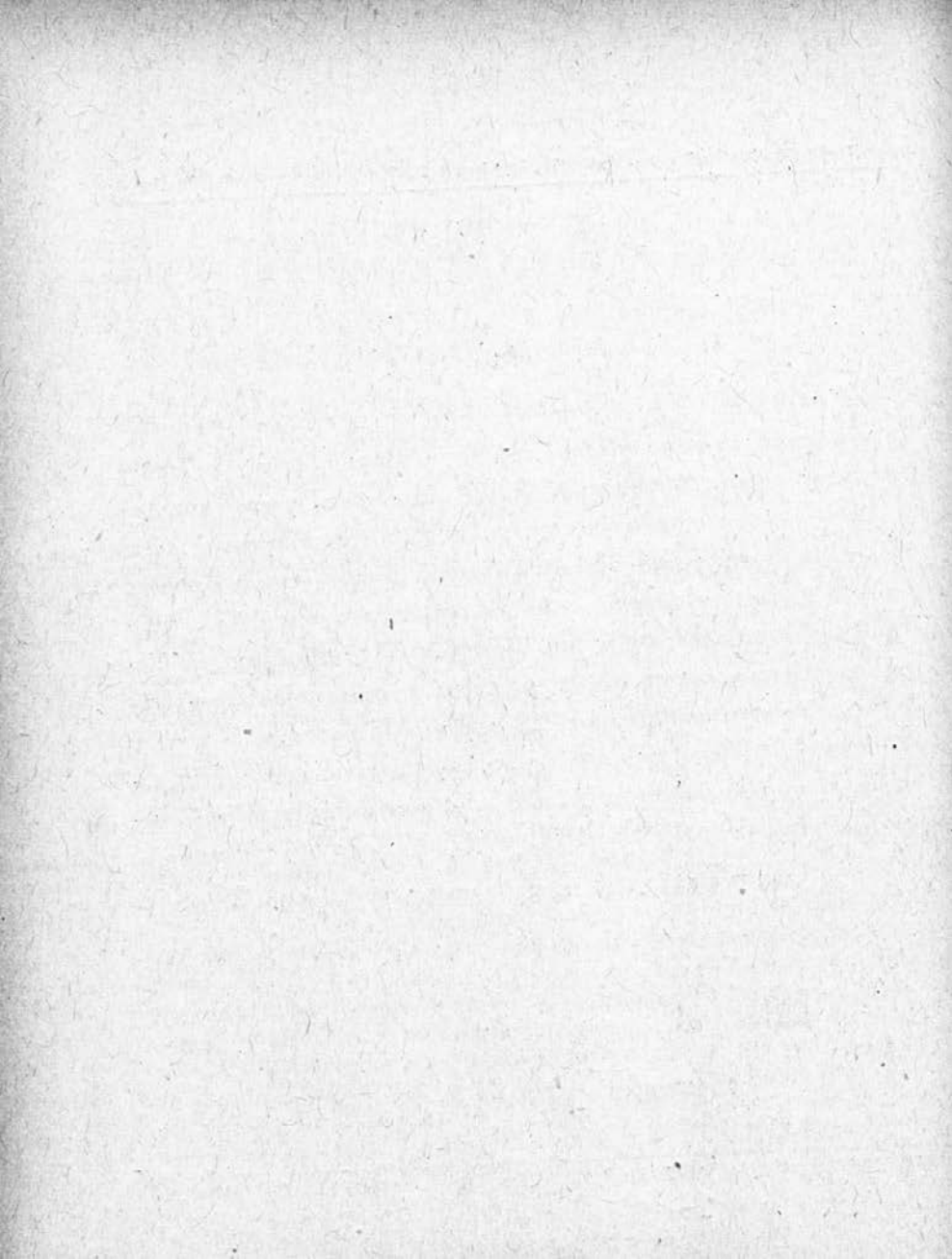
Ljubljanska kulisarna je izdelala kulise po načrtih tov. Alenke Gerlovičeve, inscenatorke Slovenskega narodnega gledališča, tako da se inscenacija ujema v vseh podrobnostih s sceno krstne predstave na osvobojenem ozemlju 14. septembra 1944. Lasulje so partizanski izdelki. Vsa garderoba je originalna, izdelala jo je krojaška delavnica Slovenskega narodnega gledališča pod vodstvom tov. Jožeta Novaka in Živke Jančeve.

SMRT FAŠIZMU — SVOBODO NARODU!

Slovensko narodno gledališče je bilo ustanovljeno z odlokom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda 12. januarja 1944. za osvobojeno ter po enotah Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije kontroliranem ozemlju. Za ravnatelja tega zavoda je bil takrat imenovan tov. inž. Filip Kumbatovič, za dramaturga tov. Mile Klopčič. Prvih članov je bilo imenovanih dvanajst po številu, po večini znanih gledaliških delavcev iz naših predvojnih gledališč. Ta umetniški zavod se je vrnil v osvobojeno Ljubljano, da s predstavami partizanskih in klasičnih avtorjev, ki so jih naši umetniki igrali na osvobojenem ozemlju Slovenije in Dalmacije, pokažejo obris svojega dela v osvobodilnem boju.

SMRT FAŠIZMU — SVOBODO NARODU!

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE

Ustanovljeno z odlokom Izvršnega odbora Osvobodilne fronte 12. januarja 1944 za osvobojeno ter po enotah Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije kontrolirano ozemlje

M A T E J B O R :
RAZTRGANCI

Naše delo v osvobodilnem boju

(Iz govora ravnatelja ing. Filipa Kumbatoviča v Radiu Svobodna Ljubljana dne 16. maja 1945.)

12. januarja 1944 je izdal Izvršni odbor Osvobodilne fronte ustanovni odlok za Slovensko narodno gledališče na osvobojenem ter po naši vojski kontroliranem ozemlju. Že pred lansko otvoritveno predstavo, ki se je takrat pridružila kot kulturna manifestacija prvemu zasedanju Slovenskega narodno osvobodilnega sveta, smo se závedali pomena ustanovnega akta. V čem je bil ta pomen? Vsekakor je bil vojaški, politični in prosvetni uspeh osvobodilne borbe. Zakaj? Sredi Hitlerjeve policijske trdnjave, v samem srcu zasušnjene Evrope, tik po razbiti nacistični ofenzivi na naše ozemlje se je rodila kulturna ustanova, ki je posredovala svobodno slovensko besedo svobodnim slovenskim ljudem.

Naj nas uradni roistni datum te gledališke skupine, ki se je vrnila te dni v osvobojeno Ljubljano, ne zavaja v zmoto, češ šele ta dan se je začelo gledališko delo v našem osvobodilnem boju. Nasprotno, ljubezen našega ljudstva do odrske umetnosti ni šele od danes. Znano je, da smo imeli Slovenci v Evropi največ igralskih družin. Pomnimo tudi, da je bila marsikatera predstava v naših predvojnih gledališčih na evropski umetniški višini. Tako tudi naš novi partizanski oder ni nastal šele na pobudo naše najvišje oblasti. Kakor je bila vsa naša borba trdno zasidrana v naši zdravi napredni

tradiciji, tako je črpalo tudi partizansko gledališče svoje pobude iz visokega izročila naše pretekle kulture, hkratu pa je skušalo v svojem delu oživetvoriti nove izkušnje, nova doživetja, nove delovne metode, ki nam jih je dala osvobodilna borba. Ustanovni akt Izvršnega odbora je torej samo pred javnostjo potrdil že dolgo pripravljene uspeh našega novega prosvetnega dela. Skratka, po svojem nastanku, po svojem razvoju in po svojem delu je novi partizanski oder sad naše borbe.

Prvi skromni začetki te dejavnosti segajo v romantično dobo prve partizansčine. Taborni ogenj in senca stoletnih dreves, zaščita bojnih patrol in partizanskih straž, komisar s komandirjem sredi svoje družinice v večernem razgovoru — to je okolje prve partizanske pesmi, prve recitacije, prve soldaške burke, prve politične in kulturne ure. Tu seve ni bilo poklicnih gledaliških ljudi. Stari partizani so igrali brez dramaturga in režiserja, brez inspicienta in šepetalca in brez odrskih naprav. Njihovi igralski poskusi so rasli zgolj iz ljudske iznajdljivosti. Iz tega vzdusja so se porajali tudi prvi množični sestanki naše vojske z ljudstvom — prvi mitingi. Kdo ni poznal teh naših ljudskih shodov? Zaseda okrog vasi, gruča otrok, mož in žena na trgu sredi naselja ali v prostorni kmečki hiši, govor in pesem, beseda o dogodkih doma in na tujem, šala in smeh in harmonika in naposled še ples z domačimi dekleti.

Kaj so bili ti prvi mitingi, če jih ocenimo s pogledom odrskega človeka? Vsekakor ne samo propagandne, ne samo politične, ne samo prosvetne prireditve, ki so prenesle našo svobodno besedo iz partizanske hoste na trg sredi vasi — bili so hkratu že prvi, čeprav še nerodni dramatski poizkusi našega človeka v osvobodilnem boju.

Z rastjo naših brigad je rasla tudi kulturna lakota med našimi borci in v našem zaledju. Partizanske igralske poizkuse je bilo treba dvigniti na višjo stopnjo — ljudski iznajdljivosti je bila potrebna strokovna pomoč. Zato so prišli jeseni 1943 prvi naši gledališki ljudje v sklop naših brigad. Prišla sta pokojni pesnik Kajuh in plesalka Marta Pavlinova, prišli so drugi, igralca Jože Tiran in Vladoša Simčičeva, pokojna glasbenika France Šturm in Sveto Marolt ter pevki Stritarjevi. To so bili prvi, ki so prišli v naše vrste še pred zlomom Ducejevega imperija. Spominjam se prvih poročil, ki so jih ti tovariši poslali svojim domačim: bili so prevzeti od svo-

bodnega življenja onstran okupatorskih žičnih pregraj. Za njimi so prišli novi. Našo igralko Emo Starčevo je zatekla kapitulacija ravno na poti v partizane. Ob italijanskem zlomu smo se na osvobojenem ozemlju srečali s številnimi novimi tovariši: dirigent Rado Simoniti, operni dramaturg Smiljan Samec, pevca Stane Česnik in Mario Kristančič, igralca Janez Jerman in Jože Gale. Z njimi je

Ravnatelj inž. Filip Kumbatovič

prišel France Presetnik, ki pa je bil že prvi dan ranjen in se je skoraj vse do nemške ofenzive v oktobru—novembru 1943 zdravil v bolnišnici. Tik pred to 'hajko' sem srečal našega igralca Lojzeta Potokarja. Bilo je v Ribnici na Dolenjskem, kjer so se takrat zbirali novodošli ljubljanski aktivisti. Iz večine teh prostovoljcev je nastala tisto jesen Partizanska gledališka družina, ki je s svojimi prireditvami obšla veliko krajev takratnega osvobojenega ozemlja.

Kakšni so bili ti odrski nastopi?

Vsekakor so se po svoji kakovosti dokaj razlikovali od prvih poizkusov starih partizanov, čeprav so bili po obliki in vsebini še

vedno podobni starim mitingom. Spored je kazal že smotreno zaporedje umetniško dovršenih točk, ki so se vsebinsko vezale z osrednjim delom take prireditve — s političnim govorom. Pevski in govorni zbor, trio in kvartet, šaljiva kronika domačih in tujih dogodkov, recitacija partizanske ali klasične pesmi, samospjev ob harmoniki, kratka enodejanka iz naše borbe, vse točke pa povezane z uvodom in pripombami napovedovalca — to je kratek obris takega nastopa.

Prvi odločilni uspeh tega dela je bila krstna predstava propagandne enodejanke Mileta Klopčiča »Mati«. Naši umetniki so jo uprizorili 4. oktobra 1943 na kočevskem Zboru odposlancev slovenskega naroda. Kot zgodovinsko posebnost naj omenim, da se je vršila ta predstava ob tretji jutranji uri. Ta prireditev je bila velik gledališki uspeh, ki ga Klopčičeva igra uživa še danes, saj je v enem samem letu doživela gotovo nekaj sto uprizoritev: igrale so jo razne skupine ne le po vsem slovenskem ozemlju, marveč tudi drugod po Jugoslaviji, na Hrvaškem in v Srbiji, v osvobojenem Beogradu, po naših bazah v Italiji in celo Francozi so jo igrali v Alžiru. Pomen tega nastopa je tudi zgodovinski: prvič v našem življenju so slovenski umetniki igrali pred odposlanci vseh naših pokrajin.

Velike stvari zore počasi. Rast kvalitetne gledališke družine, gradnja takega repertoarja, ki družijo velike umetnine preteklih dob z najboljšimi sodobnimi stvarmi, organizacija takega kolektiva, v katerem morajo v nerazdružni skupnosti nenehno sodelovati ne le tisti gledališki ljudje, ki jih vidimo na odru, igralci, marveč tudi ves idejni, upravni in tehnični aparat — zdrava rast take skupnosti ni stvar tednov in mesecev in tudi ne stvar poldruga leta, pa tudi ne zadeva nemirnih vojnih časov. Tega smo se partizani zavedali. Vedeli smo tudi, da svojega dela nismo mogli meriti s strogim merilom velikega evropskega kriterija, ampak da je bilo treba jemati v obzir čas, kraj in težavne razmere, v katerih smo delali.

Gledališče je umetniška ustanova. Naloga igralca je kazati človeštvu obraz dobe, v kateri živimo ter posredovati gledalcem ne le taka doživetja, ki so takorekoč na dlani, ampak tudi na videz neopazna, neznatna, intimna doživetja, ki so značilna za današnjega

človeka. Tako svojo nalogo seve lahko vrši gledališki človek šele v polni meri takrat, kadar so za njegovo delo ustvarjeni pravi delovni pogoji. Partizanski oder si je moral te pogoje priboriti vsak dan znova. Zato je bilo vse delo Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju sprva samo pogumen poizkus, priča živahne

Lojze Potokar, režiser »Raztrgancev«

partizanske iznajdljivosti, priprava za nekaj, kar se bo v vsej svoji razsežnosti in pomembnosti porajalo in kar bo zorelo šele danes v letih miru in obnove.

Partizanski igralci so se ukvarjali ne le z umetniško nalogo, ki jo mora izpolniti vsako gledališče — prednje so stopala težavna organizacijska vprašanja, ki jih je pa bilo treba nenehno reševati, če so hoteli ustvariti pogoje za smotrni razvoj novega odra.

Katere osnovne naloge so nas zaposlevala v poldrugem letu našega dela v osvobodjeni Sloveniji in na turneji po svobodni Dalmaciji?

Naštel bom samo tri najnujnejše.

Zadostiti je bilo treba dnevnim političnim in prosvetnim potrebam, ki so v naši vojski in v našem zaledju neprestano rasle. Vse naše prireditve, ki so spočetka še bolehale na raznih otroških boleznih stare partizanščine, je bilo treba dvigniti na višjo kulturno stopnjo ter vključiti v to delo široke množice našega zaledja. V to vrsto prireditev, ki so zahtevale velike organizacijske izkušnje in dobrega improvizacijskega daru, spadajo slavnostne akademije, razne proslave, nastopi na raznih zborovanjih, odrske manifestacije torej, s katerimi se dramsko ali operno gledališče v običajnem pomenu te besede po navadi ne ukvarja. Takih prireditev smo organizirali preko dvajset po številu. Kot novost in zgodovinsko posebnost lahko navajam dejstvo, da smo včasih svoj skromni igralski aktiv razdelili na dve ali celo tri skupine, če smo hoteli pravilno zajeti množice v našem zaledju. Naj omenim primer lanske pomladi: takrat je za obletnico Osvobodilne fronte nastopilo v Domu ljudske prosvete v Črnomlju preko dvesto oseb na slavnostni akademiji, ki jo je organizirala ena naša skupina — dočim je hkratu v Semiču nastopilo tudi preko sto oseb pod vodstvom druge naše igralske skupine. Sem spadajo tudi nastopi naših igralcev in gojencev na takozvanih kulturno prosvetnih večerih. Tu smo sodelovali na štirih krajih in na preko dvajsetih prireditvah. V isto vrsto bi lahko šteli tudi različne oddaje v Radiu Osvobodilna fronta, ki jih je bilo prav tako število.

Zakaj navajam tako podrobno vrsto in število takih nastopov? Zato, ker je v njih ne le zanimiv kos naše teatarske zgodovine, marveč tudi del razvoja našega gibanja. Vrsta postaj, ki nas vodijo iz partizanske hoste na trg sredi vasi in odtod v razsvetljene dvorane naših osvobojenih trgov in mest in odtod spet v radijsko oddajno postajo, odkoder je naš glas lahko prodril tudi v še neosvojene kraje.

Prehajam na drugo osnovno nalogo našega zavoda.

Naš osnovni aktiv je štel januarja lanskega leta, ko se je ustanovilo naše gledališče, reci in piši šest poklicnih gledaliških igralcev ter dva gledališka kritika. S tem skromnim začetkom smo organizirali prve prireditve in ves čas je slonelo težišče vsega dela na tej peščici gledaliških ljudi. Temeljna naloga pri graditvi naše ustanove je bila

torej smotrna kadrška politika. Toda ne samo to. Kot edini strokovni forum te vrste je bila naša dolžnost, da dvignemo nove ljudi iz naše vojske in iz zaledja, da nudimo samoniklim talentom iz ljudstva strokovno pomoč in da jih usposobimo za samostojnejše delo. Zato smo že spomladi lanskega leta organizirali odrski tečaj, ki smo ga ponovili in mu dodali še nadaljevalni kurz za take tovariše, ki smo jih pozneje postopoma vključevali v samo delo naše ustanove. Na teh odrskih tečajih smo poučevali preko petdeset

Jože Tiran

Vladoša Simčičeva

ljudskih talentov v osnovnih naukih o igri in recitaciji, v plesu in zbornem petju, v dramatski tehniki, v prirejanju mitingov in predstav, v organizaciji igralskih družin ter v praktičnem delu v vojski in zaledju. Svoje prvo znanje so pokazali naši tečajniki na petih sklepnih nastopih. Solistična in zborna recitacija, zborna petje, narodni in groteskni plesi, odlomki iz klasičnih dramatskih del ter propagandni skeči iz naše borbe — to so bile odrske zvrsti, v katerih so naši gojenci stopili pred javnost. Danes lahko ugotovimo, da naš

trud ni bil povsem zaman. Ne le, da smo samo v tesnem sožitju s temi mladimi ljudmi pridobili veliko strokovne in politične izkušnje, saj so prišli tečajniki iz najrazličnejših enot obeh naših korpusov in iz vseh krajev naše dežele. Gojenci naše šole tvorijo danes osnovo frontnega teatra v VII. korpusu in igralske skupine v IX. korpusu. Ves naraščaj naše osrednje ustanove je prav tako prišel iz naših tečajev. Iz že omenjene peščice poklicnih igralcev smo v enem samem letu dvignili naš kolektiv na tako število članov, da smo lahko uprizorili dela s tako številno zasedbo kakor jo zahtevata Molièrov »Namišljeni bolnik« in Borovi »Raztrganci«. Taka vzgojna politika nam je tudi omogočala, da smo ob istem času lahko nastopili na raznih krajih in da smo hkratu s študijem manjših komadov lahko poslali del našega ansambla na gostovanje po osvobojenem ozemlju. Tako je opravila samo bivša Okrožna skupina našega gledališča preko trideset nastopov v desetih krajih.

Tretje vprašanje, ki se ga morem dotakniti, je vprašanje sporeda naših prireditev, ali kakor to reč imenujemo s tujo besedo: vprašanje repertoarja. Že z vsega početka nam je bilo jasno, da ustanova, ki se bo slej ko prej vključila v osrednje slovensko gledališče, ne more in ne sme zastati pri takem repertoarju, kakršnega je gojila Partizanska gledališka družina, ki sem jo omenil v pričetku svojega govora. Pri izredno majhnem številu članstva je bilo torej izgraditi igralski spored, ki naj bi obsegal več kakor običajni repertoar pokretnih frontnih igralskih skupin. Zato je jasno, da smo se morali ravno pri izberi dramatskih tekstov boriti z največjimi težavami. Na eni strani nismo razpolagali z obsežnim gledališkim arhivom, iz katerega bi lahko črpali primerne tekste za naš maloštevilni igralski zbor — na drugi strani pa ni bilo veliko izbire med izvirnimi slovenskimi deli, ki so nastali v letih našega boja.

Velike stvari zore počasi. Ta stavek velja gotovo tudi za dramatska dela. Vsekakor drži trditev večine naših partizanskih umetnikov, ki pravijo, da bodo trajnejša in tehtnejša dela nastala šele v času, ko se nam bodo nemirna doživetja sedanjih dni odmaknila v tako razdaljo, da jih bomo lahko dojeli z objektivnim pogledom in našli tudi primerna izrazna sredstva, da bomo ta doživetja umetniško izoblikovali.

Naglica našega življenja in trda vsakdanja potreba je vtisnila svoj pečat tudi pretežni večini partizanske dramske produkcije. Veliko odrskih besedil je po svoji snovi in tudi po obdelavi te snovi vezana na konkretno propagandno parolo, ne pa na pomembno človeško doživetje. To skupino odrskih tekstov bi lahko imenoval propagandne skeče. Najbolj znano besedilo te vrste je Klopčičeva »Mati«, ki sem o nji že govorili. Uprizorili smo tudi štiri eno-

France Presetnik

Jože Gale

dejanke Vitomila Zupana. Najboljšo njegovo — »Punt« — smo svojčas že oddajali po Radiu Osvobodilna fronta. Veliko uspeha so želi naši tečajniki z znano Borovo igrico »Ječa se je odprla«. Naš naraščaj je uprizoril tudi enodejanko Jožeta Bona »Zločin na novomeškem trgu«. Če prištejem uprizoritvam našega zavoda še ponovitve »Matere«, ki jo je v isti zasedbi igrala že nekdanja Partizanska gledališka družina, potem lahko ugotovimo, da je bilo naše delo v tej smeri precej obširno. Omenjenih sedem iger smo igrali na 34 nastopih v 18 različnih krajih.

Manj sreče smo imeli s koncertnimi, plesnimi in recitacijskimi prireditvami, ker nismo razpolagali s primernimi instrumenti in s potrebnim študijskim časom. Kljub temu smo imeli okrog dvajset koncertnih prireditev na odru in v Radiu Osvobodilna fronta, na katerih so sodelovali pianista Ciril Cvetko in Pavel Šivic, znani virtuoz Karlo Rupel, solist na harmoniko Janez Kuhar, Komorni zbor našega gledališča, solistki Stritarjevi, altistka Vanda Zihherlova in tržaška sopranistka Zdenka Tavčerjeva, ki je imela tudi dva samostojna koncerta v Splitu in Šibeniku.

Težišče našega dela je bilo na dramskih predstavah. Naj se igralec še tako vadi v dobri organizaciji slovesnih akademij, naj posreduje svojo besedo preko mikrofona v oddajni postaji, naj vzgaja ljudske talente s svojim strokovnim znanjem, naj dviga dramske muhe enodnevnice na še tako visoko umetniško višino — osrednji živec vsega njegovega življenja je vendarle igra. Kaj se pravi igrati? Podajati na odru človeške figure s tako ali drugačno usodo ter preko teh figur izpovedovati gledalcu svoja doživetja, svoja lastna doživetja in tudi doživetja svoje dobe, svojega ljudstva, svoje domovine. Tega smo se zavedali v vsem svojem delu in v to smer smo tudi gradili svoi kolektiv, uravnavali vzgojo svojega naraščaja in izbirali svoj spored. Tako smo v poldrugem letu uprizorili 7 dramskih del, izmed katerih smo na letošnjem gledališkem festivalu na osvobojenem ozemlju ohranili petero iger: dve izvorni, Borovo »Težko uro« in njegove »Raztrgance«, dve ruski enodejanki Antona Čehova »Medveda« in »Snubača« ter klasično komedijo velikega Francoza Molièra »Namišljenega bolnika«. Uvod v ta festival pa je bila predstava Linhartove »Županove Micke«, prvega slovenskega odrskega dela. Če prištejemo še Cankarjevega »Kralja na Betajnovi«, ki je otvoril gledališko dejavnost na osvobojenem ozemlju ter Nušičevo »Sumljivo osebo«, ki smo jo uprizorili za 25-letnico igrilstva Lojzeta Potokarja, smo imeli okrog 80 dramskih predstav v 15 različnih krajih Slovenije in Dalmacije.

Če ponovim na kratko skupno število naših nastopov od ustanovitve našega zavoda pa do zloma fašistične Nemčije, smo imeli okrog 160 nastopov na dvajsetih različnih krajih. To je kvantitativni rezultat naših naporov. Ob vsem našem delu naj ponovim besedo, ki sem jo nocoj že večkrat povedal: Velike stvari

zore počasi. Naše delo je moralo zoreti naglo, velikokrat preneglo, zato je bilo to delo šele slutnja, šele skromna priprava na tisto gledališko ustvarjanje, ki se bo razraslo šele v sedanjih letih obnove. Zdaj v osvobojeni Ljubljani lahko povemo brez vsake nadutosti, da smo opravili prvo težaško delo in da to delo ni bilo lahko. Prišli smo v partizanske vrste brez posebno izkušenih igralcev, brez izurjenega režiserja, brez odrskih besedil, brez rekvizitov in tehničnih

Ema Starčeva

Stane Česnik

naprav, da ne govorim o upravnem in odrskem osebju, brez katerega ni prave gledališke ustanove. V marsikaterem pogledu smo bili podobni tistim našim prvim borcem, ki so skočili okupatorju za vrat goloroki in prezebli, oboroženi samo s svojo borbena zavestjo in z neskončno ljubeznijo do svoje domačije. Toda v osvobodilnem boju smo se naučili nečesa, česar prej nismo poznali: da naravni dar in resnična vnema, požrtvovalnost in prava zbranost pri delu premagajo marsikatero oviro, ki smo jo svojčas le mukoma premagovali z vztrajnim in napornim študijem ter z obširnimi tehničnimi

pripravami. Ta duh osvobodilne podjetnosti in borbene iznajdljivosti, ki ne klone ne pred nenadnimi in ne pred trajnimi težavami, ta duh, ki je živel v vsakem izmed nas, bo nemara reševal naš mladi igralski kader tudi še marsikdaj v letih obnove in svobodne bodočnosti.

O Borovih »Raztrgancih«

Igra Mateja Bora (psevdonim Vladimirja Pavšiča) »Raztrganci« je bila ena izmed največkrat igranih in najbolj obiskovanih predstav našega novega odra. Ta drama je poleg »Težke ure« istega avtorja prvo odrsko delo celovečernega obsega, ki je nastalo na osvobojenih slovenskih tleh — in kolikor nam je znano, tudi prva večja dramatska stvaritev v vsej partizanski pisariji naših narodov. Krstna predstava tega dela je bila 14. septembra lanskega leta v Domu ljudske prosvete v Črnomlju v enaki zasedbi in v isti režiji.

Za pojasnilo nekaj besed o pojavu »raztrgancev«. Političnim delavcem in tovarišem iz naše vojske, ki so delali na Gorenjskem in Štajerskem, ta pojav ni neznan — poznajo ga iz svoje borbe z agenti nemškega gestapa. Raztrganci tvorijo posebno poglavje v zgodovini fašističnega terorja v severni Sloveniji. Ko nemški fašisti s svojimi kulturbundovci, s petokolonaši in novo mobiliziranimi domačimi ovaduhi niso mogli več zavreti partizanskega gibanja, ki je zmagovito preplavljalo tudi tisto naše ozemlje, katerega je naduti Fric že prišteval v »veliki nemški rajh« — takrat so začeli gestapovci organizirati posebne tolpe prodanih duš in šolanih vohunov, ki so se izdajali za partizane, iskali podatke o naših vojaških taboriščih, razkrinkavali mrežo naše politične organizacije, izročali naše zavedne ljudi gestapu ter širili med ljudstvom panične novice o vojaških in političnih porazih naših borcev. Ime raztrgancev se jih je prijelo, ker so se potikali po naših vaseh in po samotnih kmetijah umazani, kosmati in razcapani ter počenjali vse mogoče tatinske in druge nečednosti, da bi s takim kriminalnim ravnanjem odvrnili naše zavedno in gostoljubno prebivalstvo od pravih borcev za svobodo.

Vaščani, ki so imeli opravka s temi lopovi, so morali reševati hudo zamotano vprašanje. Če so prišli v hišo v raztrgance maski-

rani gestapovski vohuni, so kmetu zažgali domačijo, domače pa odpeljali, če kmet ni prijavil raztrgancev nemškimi žandarjem, češ partizane ste skrivali. Kaj pa, če so pošteni partizani, ki so kakoržekoli izgubili zvezo s svojo enoto in iščejo svojo komando? Vsak zaveden vaščan jih bo vzel pod svojo streho in jim dal še popotnico ob slovesu. Tak boj med budnostjo in čisto vestjo so morali izvojevati naši ljudje ob srečanju s temi gestapovskimi špioni. Pojav raztrgancev spada torej med najogabnejša sredstva nemškega gestapa — med najopasnejše, najbolj zavrtno in na moč spretne provokacije, kakršnih se je kdajkoli posluževala fašistična policija v svojem onemoglem besu zoper zavedne pripadnike osvobodilnega boja. V ta vrtinec zavrtno, neizprosno in vseskozi tvegane borbe na življenje in smrt je posegel Matej Bor s svojo igro o raztrgancih. Izbera med izdajo in zvestobo, nasprotje med malodušno, osebno sebičnostjo in pogumno žrtvijo za vseljidske koristi, razlika med napačno budnostjo, ki je prav za prav samo strahopetnost, in resnično borbenostjo, ki je porok naše zmage nad fašizmom — ta nasprotja so jedro dramatskega dogajanja v igri Mateja Bora.

»Raztrgancev« nismo igrali samo zaradi njih življenjske resničnosti, saj so zgrajeni po resničnih doživetjih naših aktivistov v severni Sloveniji, nismo jih igrali samo zaradi napetega odrskega dogajanja, ne samo zaradi spretno oblikovanih prizorov in zaradi zanimivo naslikanih odrskih figur. Res da so tudi te lastnosti Borove drame spodbujale naše igralce pri njihovem delu. Res je, da je bil eden izmed mnogih razlogov za vprizoritev tudi ta, da je igra o raztrgancih prvo večje in nedvomno nadarjeno napisano delo v partizanski gledališki literaturi. Toda osnovni kulturno politični kriterij, borbeni kriterij, ki je vodil člane Slovenskega narodnega gledališča, da so s posebno ljubeznijo igrali to dramo pred našim ljudstvom, pred vojsko in zaledjem, pred predstavniki naše oblasti in pred našimi aktivisti, pa je naslednji: Borovo igro vprizarjamo kot dokument proti nemškemu in proti vsakršnemu fašizmu, pa naj se skriva v tej ali oni zakrinski obliki, vprizarjamo jo kot iskreno, borbeno in človeško dragoceno izpoved slovenskega umetnika, ki nikdar ni in nikdar ne bo priznal tujega gospodstva na svetih tleh svoje domovine, na ljubljennem ozemlju velike, bratske in s toliko krvjo priborjene Titove Jugoslavije.

F. K.

Pregled predstav Borovih „Raztrgancev“ na osvobojenem ozemlju

Črnomelj, 14. IX. 1944 — Premiera za predstavnike oblasti in za civilno prebivalstvo.

Črnomelj, 16. IX. — za enote Glavnega štaba.

Črnomelj, 17. IX. — za zaledno vojsko in oficirsko šolo.

Črnomelj, 23. IX. — za divizijo KNOJ.

Semič, 30. IX. — za brigade XV. divizije.

Semič, 1. X. — za civilno prebivalstvo.

Črnomelj, 5. X. — za aktiviste Osvobodilne fronte.

Črnomelj, 6. X. — za Levstikovo brigado.

Metlika, 23. X. — za civilno prebivalstvo.

Metlika, 24. X. — za zaledno vojsko in oficirsko šolo.

Črnomelj, 14. I. 1945 — za zborovanje SPŽZ.

Črmošnjice, 30. I. — za enote artilerije VII. korpusa.

Črnomelj, 21. II. — predstava v okviru gledališkega festivala.

Črnomelj, 25. II. — za delavske bataljone Belokrajinskega vojnega področja.

Zadar (Dalmacija), 28. IV. — slovesna predstava za IV. obletnico Osvobodilne fronte.

Zadar, 29. IV. — za civilno prebivalstvo.

Zadar, 6. V. — za bolnišnico Glavnega štaba Slovenije.

Uredil inž. arch. Filip Kumbatovič.

